

В'ячеслав Яремчук

ПОЛІТИЧНА КРИЗА І ЦЕРКВА
(ДО АНАЛІЗУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ
В УКРАЇНІ НА ЗЛАМІ 2013–2014 РР.)

Стаття присвячена аналізу ролі релігійних організацій у суспільно-політичних подіях кінця 2013 р. – початку 2014 р., проблемі створення єдиної Помісної Православної Церкви в Україні.

Ключові слова: *Україна, релігійні організації, УПЦ КП, УПЦ, УГКЦ, УАПЦ, РПЦ, єдина Помісна Православна Церква в Україні.*

Viacheslav Yaremchuk. Political crisis and the church (to the analysis of socio-political events in Ukraine at the turn of the 2013–2014). *The article provides an analysis of the role of religious confessions in political events during the end of 2013 – the beginning of 2014, the problem of creation of the unique Pomisnoy Orthodox Church in Ukraine.*

Key words: *Ukraine, religious organization, the UOC KP, UOC, UGCC, the UAOC, the ROC, the unique Pomisna Orthodox Church in Ukraine.*

Політичні події, які відбулися в Україні наприкінці 2013 – першій половині 2014 рр. – Євромайдан, Революція Гідності,

організація збройної відсічі проти агресії з боку Російської Федерації (РФ) та проросійського сепаратистського руху на Сході України, позначилися новими рисами у діяльності помітного суб'єкта громадянського суспільства – церкви¹, її активним залученням до політичних процесів, а натомість, зростанням ролі в житті українського суспільства.

Значною мірою підґрунтя цієї ситуації було сформоване в країні у попереднє десятиріччя, пов'язане з ускладненням соціально-економічної та політичної ситуації, падінням життєвого рівня, поширенням соціального песимізму, протестних настроїв, що, сприяючи відчутному посиленню в українському суспільстві (як відповідного компенсатора) авторитету церкви, перетворило українців на одну з найбільш релігійних націй у Європі². Згідно з даними Центру Разумкова (2011 р.) на тлі падіння довіри до соціальних інститутів (частка громадян, які не підтримували дії Президента України, зросла до 59,4%, Верховної Ради України – 66,6%, Уряду – 62,6%) найбільшою підтримкою в суспільстві користувалася церква – 68,9% респондентів. Один з найменших показників довіри (18,5%) був й у політичних партій [1]. Поряд з тим, факт високого рівня довіри громадян до інституту церкви аж ніяк не свідчив про «релігійний ренесанс», тим більше, що він (включаючи й значну кількісну перевагу «формально» віруючих над «воцерковленими») безпосередньо не корелювався зі змінами соціальної поведінки, рівня суспільної моралі.

---

¹ У цьому випадку термін «церква» вживається як збірне поняття для означення передусім християнських релігійних спільнот – традиційних та найбільш впливових в Україні – Української православної церкви Київського Патріархату (УПЦ КП), Української православної церкви (Московського Патріархату) (УПЦ), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), Української греко-католицької церкви (УГКЦ), які у сукупності об'єднують близько 80% віруючих країни.

² Результати опитування Міжнародного проекту соціального дослідження (2011 р.) засвідчили, що за показником «релігійності» українці посіли п'яте місце серед європейських країн, поступаючись лише католикам Польщі, православним кіпріотам, побожним португальцям і словакам (Див.: Українці перетворюються в одну із найрелігійніших націй Європи // Релігія в Україні. – 2011. – 6 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/9746-ukrayinci-peretvoryuyutsya-v-odnu-iz-najreligijnishix-nacij-yevropi.html>).

Потужний поштовх до злету популярності церкви в Україні спричинив Євромайдан, враховуючи, що з самого початку активного протистояння між політичним режимом В. Януковича та опозицією провідні релігійні організації рішуче виступили на боці останньої, що полягало у підтримці протестних акцій на користь дотримання євроінтеграційного курсу країни, прав і свобод громадян. Значного розголосу в Україні набули події, пов'язані Михайлівським Золотоверхим монастирем (УПЦ КП), коли в ніч на 30 листопада 2013 р. на його території знайшли притулок перед брутальними діями силовиків багато протестувальників [2]. Саме на площі перед монастирем 30 листопада 2013 р. (у переддень Євромайдану) відбувся багатотисячний мітинг, яким було висунуте гасло підготовки до загального політичного страйку. Під час мітингу відбулася публічна молитва, яка, надавши заходу відповідної суспільної легітимності, започаткувала традицію проведення (за участі представників різних релігійних конфесій) щоденних загальних молитв на майдані Незалежності у Києві, інших містах України.

Участь в акціях протесту (інколи як щита між протестувальниками та силовиками), солідарна позиція щодо ненасильницького виходу з політичної кризи, демократизації країни та її євроінтеграційного курсу спричинилися не лише до зростання авторитету провідних християнських конфесій України, серед них – УПЦ КП, УГКЦ, УАПЦ, але й до поглиблення рівня взаємодії між ними¹. У складному становищі перебувала УПЦ, над якою тяжів «тягар» як складової РПЦ, так і надмірної «близькості» до чинної влади. Внаслідок цих обставин вона стала єдиною релігійною інституцією країни, яка була вимушена надати часткову підтримку В. Януковичу, що здійснювалося через її ієрархів, належних до «промосковської партії». Поряд з тим, деякі представники керівництва УПЦ виступали на боці протестувальників, «таємно чи відверто симпатизували народному протесту», виявляли «неприйняття Януковича» [3], підтримували ідею зближення з християнською Європою [4].

---

¹ Під час Євромайдану значну активність на боці протестувальників виявили й інші суб'єкти з релігійного середовища України, зокрема, Римо-католицька церква в Україні, протестантські та мусульманські релігійні організації.

Про конструктивну позицію, особливо в умовах загострення протистояння між різними політичними силами країни наприкінці 2013 р. – початку 2014 р., засвідчили й дії авторитетного між-конфесійного об'єднання України – Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), спрямовані на дотримання конституційних прав і свобод громадян, діалогу між владою і опозицією у пошуках ненасильницьких шляхів виходу з кризи, його участь у переговорному процесі між чинним на той час Президентом України В. Януковичем та лідерами опозиційних парламентських партій. Свою роль відіграли й офіційні постанови ВРЦіРО, серед них – Звернення «до своїх вірних та всіх людей доброї волі у зв'язку з суспільно-політичною ситуацією в Україні» від 10 грудня 2013 р., його негативна реакція на появу одіозного законодавства Верховної Ради України від 16 січня 2014 р., яке обмежувало конституційні свободи громадян.

Церква виявилася чи не єдиною силою, яка, будучи не втягнутою до гострого політичного протистояння, висловила свою стурбованість щодо складної ситуації в Україні з нагоди Дня Соборності та Свободи (22 січня 2014 р.). В оприлюдненій заяві ВРЦіРО не тільки надавалося належне цій історичній події, яка символізувала непорушну єдність усіх українських земель, але й наголошувалося на відповідальності учасників конфлікту щодо «збереження єдиної соборної Української держави» [5].

Кульмінаційні ж події Євромайдану 18–20 лютого 2014 р., коли влада застосувала проти протестувальників зброю, що призвело до масових жертв, для релігійних конфесій України практично стали відповідним Рубіконом, остаточно визначивши їхнє негативне ставлення до існуючого режиму. Показовим у цьому стало рішення керівництва УПЦ КП (20 лютого 2014 р.), згідно з яким, враховуючи, що «владою не були почуті неодноразові заклики Церкви... не застосовувати зброю проти народу, який обрав владу для служіння собі та Україні, а не для вчинення насильства і вбивств» та того, «що єдиним джерелом влади в Україні є український народ», було прийняте рішення під час богослужіння не поминати чинну владу, а виголошувати молитви за формулою: «за Богом бережену Україну нашу і український народ» [6]. Загалом, згідно з оцінкою аналітиків, незважаючи на тиск з боку

влади (зокрема, на УПЦ, існуючі плани щодо запровадження санкцій проти УГКЦ, УАПЦ), релігійні конфесії в Україні в період гострої політичної кризи «зуміли достойно пройти Майдан» [7], «Церква в подіях Майдану виявила себе як потужний і цілісний інститут громадянського суспільства, здатний захищати інтереси громадян від свавілля влади» [8].

Церква, особливо до моменту обрання Президента України П. Порошенка (травень 2014 р.), відіграла помітну роль у суспільно-політичному житті країни у «постмайданівський» період, практично ставши одним зі суб'єктів політичного цілеспрямування, консолідації українського суспільства навколо базових українських громадсько-політичних цінностей. Своєю чіткою позицією (в умовах кризи таких політичних інститутів, як Верховна Рада України, Уряд України, партії) релігійні організації (у першу чергу це стосувалося УПЦ КП, УГКЦ) сприяли легітимації нової української влади, підвищенню її авторитету, що набувало актуальності через необхідність нейтралізації реваншистських планів колишньої «партії влади», дій політичного керівництва РФ з дискредитації політичних перетворень у країні (зведення їх виключно до тем «антидержавного перевороту», «київської хунти», «неофашистів» тощо).

Так, в умовах певного «вакууму» політичної влади релігійні інституції, об'єднані у ВРЦіРО, у своїх офіційних заявах і зверненнях (зокрема, з приводу суспільно-політичної ситуації в Україні [9], позачергових президентських та парламентських виборів) висловлювали свою підтримку новій владі, її прагнень до миру, подолання громадянського протистояння. Весною 2014 р. з боку ВРЦіРО була оприлюднена низка пропозицій (на жаль, упродовж року вони не отримали відповідної підтримки з боку держави і суспільства), втілення яких мало привести до кардинальної зміни у відносинах між церквою і державою, церквою і суспільством. Прагнучи продовжити практику такої взаємодії, виявлену в останні місяці, церковні ієрархи закликали до впровадження нової моделі «стратегічного партнерства» («...ми покликані до синергії між церквами, громадянським суспільством і державою як трьома самостійними інститутами»), яка своїм вістрям мала сприяти відродженню Української держави, становленню українського громадянського суспільства.

Складовою цих завдань мали бути реалізовані проблеми у галузі захисту прав віруючих, удосконалення державного законодавства у релігійній сфері, уникаючи при цьому як «вузько-етнічної моделі», так і «розмивання ідентичності в глобальному плавильному тиглі» [10], тобто збереження національно-культурної різноманітності України, консолідованої спільними громадсько-політичними інтересами.

З початком «гібридної війни», розв'язаної РФ проти України, розпалювання проросійського сепаратистського руху на Сході країни релігійні організації (у цей час їхні дії, а також волонтерського руху виявилися найбільш згуртованими і помітними з-поміж інших суб'єктів громадянського суспільства) своєю активною позицією суттєво сприяли консолідації українського суспільства навколо національних та громадянських ідеалів, організації всенародної боротьби на захист Вітчизни. Так, уже у першій Заяві з приводу агресії РФ в АР Крим ВРЦіРО (2 березня 2014 р.) акцентувала свою увагу на безпідставності зовнішньої «миротворчої місії» (по суті – агресії), на відсутності в країні будь-яких утисків і дискримінації за ознаками мови, нації і віросповідання. Наголос ВРЦіРО робила на тому, що «Церкви та релігійні спільноти України – з українським народом» [11], що було підтверджено діями священників різних релігійних конфесій, які намагалися не допустити до кровопролиття в АР Крим. На тлі суперечливих висловлювань окремих політиків консолідована позиція релігійних організацій була окреслена у Зверненні ВРЦіРО (24 березня 2014 р.), яка закликала громадян виконати свій громадянський обов'язок – захистити зі зброєю в руках Вітчизну як від зовнішніх завойовників, так і внутрішніх сепаратистів [12].

Подібну патріотичну позицію засвідчували й лідери провідних церков України, передусім – УПЦ КП, УГКЦ, УАПЦ, закликаючи громадян до збройного захисту Батьківщини («Громадянин будь-якої держави має захищати свою Батьківщину» /УПЦ КП/ [13], «віддати своє життя, щоб зберегти неподільну соборну Українську державу» /УГКЦ/ [14]). Зазначимо, що у цей час увага до Збройних сил України, Національної гвардії з боку релігійних організацій не обмежувалася звичною пастирською підтримкою, але й наданням гуманітарної допомоги, відродженням

інституту військового духовенства (капеланства), що суттєво впливало на загальні патріотичні настрої в країні.

Помітну роль, враховуючи складні легітимаційні процеси нової політичної влади в Україні, через ЗМІ, численні звернення та релігійну практику церква відіграла у протидії впливу «інформаційної війни», яку активно провадила РФ задля виправдання своєї агресії проти України, послаблення країни шляхом розігрування «карти» федералізації та підтримки сепаратистського руху. Головним чином це полягало у нейтралізації впливу РПЦ, спростування її міфу щодо цивілізаційної цінності проекту «русского мира», спрямованого на руйнацію української державності, «розмивання» та підміну української громадянської ідентичності, що максимально загострило з нею стосунки християнських церков України (УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ).

Зокрема, Патріарх Філарет неодноразово звинувачував очільника РПЦ Патріарха Кирила у намаганні позбавити українців природного права на свободу і незалежність своєї Вітчизни, свідомій маніпуляції релігійними і політичними термінами, спонуканні до вживання, окрім назв «Україна», «українець» – «історична Русь», «слов'янин», «православний», «малорос» [15], що в руслі «подвійної лояльності» мало діяти на користь російської ідентичності, огорнутої в «релігійну оболонку». Подібну позицію щодо ворожості дій РПЦ відстоювали й деякі представники УПЦ (це не стосувалося її керівництва), в якій наголошувалося на небезпеці поширення в Україні гасел щодо «відновлення Святої Русі», «створення нової, поствізантійської «православної цивілізації» [16], що вело до загострення міжконфесійної та міжнаціональної ворожнечі в Україні.

Актуальності згаданої проблеми надавало те, що потужне зовнішнє «підживлення» російської ідентичності в Україні, посилене за рахунок релігійного чинника, призвело до «збою» «громадянського почуття» у багатьох жителів України, передусім Донеччини, до чого було причетне вузьке коло священників УПЦ, проросійські громадські організації на кшталт «Союза православных братств Украины», «Союза православных граждан Украины», «Русь Триединая», «Единое Отечество» та ін., які піддавали сумніву або повністю заперечували українство як політичну націю.

Знищення української державності, включаючи й втілення «проекту Новоросія», під гаслами «Православие или смерть!» мали й відповідні інституції-маріонетки на терені України, зокрема, «Православный Донбасс», «Православный Восход», «Русская Православная Армия».

Через це не буде помилкою стверджувати, що значною мірою саме завдяки чіткій позиції, насамперед українських християнських церков, намагання зовнішніх сил щодо згуртування громадян України, які ідентифікували себе з російською державністю, у тому числі прикриваючись православними гаслами, їхньої мобілізації на дії проти Української держави, були зірвані, локалізовані окремим регіоном. Останнє давало дослідникам підстави для вмотивованого твердження: «Церковно-політичний проект «русского мира» впав. «Патріарх надій» з Кирила (Гундяєва) не вийшов. Якщо його попередник втратив для російської церкви Галичину, то сам Кирил втратив усю Україну» [17]. Як наслідок зазначених процесів, в Україні відбулося посилення напруги між патріотично налаштованими віруючими УПЦ і церковним кліром, частина якого звинувачувалася у нехтуванні чи прямій зраді національних інтересів, що поклало початок переходу низки православних громад під юрисдикцію УПЦ КП.

На злеті зростання авторитету українських християнських церков¹ разом з загостренням їхніх стосунків з РПЦ, відчутною втратою останньої своїх впливів у суспільно-політичному просторі

---

¹ Це підтверджували й результати дослідження Центру Разумкова (перша половина 2014 р.), які зафіксували не лише помітне зростання кількості віруючих в Україні (збільшення упродовж року на 9%), але й знакові зміни в середовищі православних конфесій, де кількість прихильників УПЦ КП перевершила кількість вірних УПЦ (серед усіх опитаних – 22,4% проти 17,4%, відповідно). Нові тенденції були зафіксовані й у взаєминах церкви і суспільства: 69% респондентів вважали церкву одним з «важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури», 55% – «одним з чинників демократичного суспільства. 31% опитаних (Захід України – 53%, Центр – 32%, Південь – 22%, Схід – 20%) були переконані, що церква має бути «національно орієнтованою». «Національну орієнтацію» церкви підтримали 62% вірних УГКЦ, 46% – УПЦ КП, 29% – УПЦ (Див.: Релігія і Церква в українському суспільстві: соціологічне дослідження // Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і Церква. Позиції релігійних діячів, експертів, громадян / Центр Разумкова. – К., 2014. – С.23–29, 31, 37 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/upload/1403784760_file.pdf).

України виникла кардинально нова ситуація у справі створення в країні єдиної Помісної Православної Церкви, яка розглядалася як дієвий механізм у досягненні духовної, церковної і національної єдності, успішного розвитку Української держави, її територіальної цілісності і соборності. В нових умовах цей рух під гаслом «У незалежній державі – незалежна (автокефальна) Церква», активізований у черговий раз УПЦ КП на початку 2014 р., знаходив розуміння і підтримку не лише з боку інших християнських церков, але й політичної еліти, широких верств українського суспільства. Поява згаданих настроїв мала об'єктивне підґрунтя, відображаючи реалії існування незалежної України, в дусі якої тривалий час виховувалися віруючі та священнослужителі, потреби позбавлення негативного впливу на церкву і суспільство з боку зовнішнього чинника. Однак спалах ідеї об'єднання українського православ'я, яка бачилася як вияв природного процесу, що мав набути визнання з боку громадянського суспільства, віруючих, незважаючи на свою актуальність, так і не вийшов за межі дискусій.

Свою деструктивну роль у цьому відіграв як опір про-російських сил (у межах і поза Україною, РПЦ), відсутність відчутної підтримки з боку Вселенського православ'я, так і суперечлива позиція УПЦ (її нового очільника – митрополита Онуфрія), яка, незважаючи на значну активність в її середовищі «української партії» («В Україні повинна бути єдина помісна автокефальна Українська Православна Церква і альтернативи цьому не може бути» [18]), прагнула нейтралізувати український соборницький православний рух, звести його до суто церковно-дисциплінарної сфери. Останнє відображало не лише неготовність до практичного втілення ідеї єдиної Помісної Православної Церкви в Україні з боку православного церковного кліру¹, віруючих (враховуючи, що 2/3 православних громад України перебували в юрисдикції УПЦ), але й суспільства, залишаючи це важливе питання відкритим, продукуючи і надалі проблемність у церковно-релігійній сфері країни.

---

¹ Остаточно тривалі переговори між різними православними конфесіями потрапили у «глухий кут» завдяки непоступливій позиції ієрархів УПЦ наприкінці 2014 р. – зривом домовленостей так званого «Рівненського меморандуму» («Меморандум про єдину Україну та єдину Українську Помісну Православну Церкву»).

Таким чином, на зламі 2013–2014 рр. в умовах гострої політичної кризи, яка поклала початок радикальному оновленню політичної системи в країні, нових рис набув процес «десекуляризації», що пов'язувалося як з формуванням якісно іншого рівня відносин між церквою, державою і суспільством, так і появою нових перспектив у справі залучення релігійних організацій до глибинних державних, громадських і духовних перетворень в Україні. Враховуючи складність зазначених процесів, у тому числі й відсутність прогресу у втіленні ідеї створення єдиної Помісної Православної Церкви в Україні, ці питання залишаються напроclud актуальними й надалі, що потребує постійної уваги до них як з боку держави, так і громадянського суспільства.

---

1. Думка громадян України про ситуацію в країні, оцінки діяльності влади, електоральні орієнтації. Підсумки 2011 року // Громадська думка про підсумки 2011 року // Центр Разумкова. – 2014. – 27 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=386

2. Церква підтримала учасників Євромайдану // Рідний Київ. – 2013. – 3 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kyiv.ridna.ua/2013/12/621/>

3. Митрохин Н. Не меч, но мир / Н. Митрохин // Грани.ру. – 2014. – 28 январа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://grani.ru/opinion/mitrokhin/m.223877.html>

4. Побеждай зло добром / Перемагай зло добром – Обращение священнослужителей // Киевская Русь. – 2013. – 10 декабля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiev-orthodox.org/site/events/4963/>

5. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з нагоди Дня Соборності та Свободи України // Інститут релігійної свободи. – 2014. – 22 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1330%3A1&catid=50%3AZv&Itemid=78&lang=uk

6. Журнал №5 засідання Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату від 20 лютого 2014 року під головуванням Святейшого Патріарха Київського і всієї Руси-України ФІЛАРЕТА // Українська Православна Церква: офіційний веб-сайт «Церква.info» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/synod/4448-rishennia-20-02-14.html>

7. Гостев А. Православные достойно прошли майдан / А. Гостев // Радио Свобода. – 2014. – 30 июля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.svoboda.org/content/article/25471941.html>

8. Суспільно-політичний конфлікт – загроза цілісності України та українського суспільства // Україна–2014: суспільно-політичний конфлікт і церква. Позиції релігійних діячів, експертів, громадян / Центр Разумкова. – К., 2014. – С. 8 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://razumkov.org.ua/upload/1403784760_file.pdf

9. Церковь была одной из первых, кто осудил проявления сепаратизма, – Архиепископ Евстратий // Телеканал новин «24». 2014. – 7 липня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?tserkov_bila_odnoy_iz_pervih_kto_osudil_proyavleniya_separatizma__a_rhiepiskop_evstratiy&objectId=462314&lang=ru

10. Три тезиса председателя Всеукраинского совета церквей митрополита Онуфрия (УПЦ) // УНІАН. – 2014. – 4 апреля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://religions.unian.net/orthodoxy/903851-tri-tezisa-predsedatelya-vseukrainskogo-soveta-tserkvey-mitropolita-onufriya-upts.html>

11. Заява Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 року // Інститут релігійної свободи. – 2014. – 2 березня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.irs.in.ua/index.php?Itemid=78&catid=50:zv&id=1369:1&lang=uk&option=com_content&view=article

12. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо нормалізації суспільно-політичної ситуації в Україні з огляду на внутрішні та зовнішні виклики (24 березня 2014 р.) // RISU. Релігійно-інформаційна служба України [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/55855/

13. Церковь призывает власть быть решительной – Филарет // ЛІГА. Новини. – 2014. – 22 квітня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.liga.net/news/politics/1458331-tserkov_prizyvaet_vlast_byt_reshitelnoy_filaret.htm

14. Владыка Святослав призвал к мирному решению, но УГКЦ готова и к капеланскому служению на поле боя // Newsru.ua. – 2014. – 2 марта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rus.newsru.ua/ukraine/02mar2014/kapelany.html>

15. Филарет написал письмо Кириллу: Вы должны говорить правду // Лига. Новини. – 2014. – 19 июня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.liga.net/news/politics/2205149-filaret_napisal_pismo_kirillu_vy_dolzny_govorit_pravdu.htm

16. Секретарь главы УПЦ предвидит ее отделение от Московского патриархата // Интерфакс. – 2014. – 2 июня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=55492>

17. Митрохин Н. Церковный неприход / Н. Митрохин // Грани.ру. – 2014. – 19 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://grani.ru/opinion/mitrokhin/m.226918.html>

18. Из завершением эпохи правління Блаженнішого Митрополита Володимира (Сабодана) в УПЦ поглиблюються процеси розділення православних вірних та кліру на прихильників українського та московського (російського) напрямів розвитку Церкви в Україні // Богословська освіта і наука в Україні. – 2014. – 27 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bogoslov.org.ua/ru/iz-zavershennyam-epochi-pravlinnya-blajenniieshogo-mitropolita-volodimira-sabodana-v-upc-pogliblyatsya-procesi-rozdilennya-pravoslavnix-vernix-ta-kliru-na-prixilnikiv-ukrainskogo-ta-moskovskogo-rosiieskogo-napryamkiv-rozvitku-cerkvi-v-ukraini>